

PODRÓŻE POWTÓRZONE
(DMITRIJ BYKOW, *UNIEWINNIENIE, SYGNAŁY*)

ПОВТОРЕННЫЕ ПУТЕШЕСТВИЯ
(ДМИТРИЙ БЫКОВ, *ОПРАВДАНИЕ, СИГНАЛЫ*)

REPEATED JOURNEYS
(DMITRY BYKOV, *JUSTIFICATION, SIGNALS*)

Aleksandra Zywert

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań – Polska,
olazywert@o2.pl

Abstract: The present paper aims at analyzing two novels by Dmitry Bykov: *Justification* (1998) and *Signals* (2013). On the basis of both their subject and formal representation we may state that they may be considered a diology. In the former the author focused on a specific problem – an alternative version of the causes, course and consequences of Stalinist repressions. The latter touches upon the issue of the existing reality and determination to attain goals in the context of a contemporary Russian's mentality, which is largely affected by Soviet thinking

Słowa kluczowe: Dmitrij Bykow, fantastyka, alternatywna historia, *Uniewinnienie, Sygnały*.
Ключевые слова: Дмитрий Быков, фантастика, альтернативная история, *Оправдание, Сигналы*.

Keywords: Dmitry Bykov, fantastic, alternative history, *Justification, Signals*.

Символом страны, как показывает опыт, становится не то, чего в ней много [...] и не то, что в ней хорошо [...] и даже не то, чего нет в других странах [...] символ России выглядит сегодня примерно так: это двуглавый медведь, на одной из голов которого написано умиление, а на другой – крайнее раздражение

Дмитрий Быков, *Русский оборотень*¹.

Dmitrij Bykow – jeden z najbardziej oryginalnych (i oprócz tego ostatnio modnych) współczesnych rosyjskich twórców autorów – zadebiutował jako prozaik głośną w swoim czasie powieścią *Uniewinnienie* (*Оправдание*, 1998), tekstem, który ostatecznie stał się integralną częścią fantazji historyczno-filozoficznej „O-трилогия”, a w którą oprócz wspom-

¹ Д. Быков, *Русский оборотень*, [w:] źródło elektroniczne: <http://mreadz.com/read-124103> (11.11.2016).

nianego utworu wchodzą jeszcze *Ortografia* (Орфография, 2003) i *Ostromow, albo uczeń czarodzieja* (Остромов, или Ученик чародея, 2010).

Powieść ta jest istotna z kilku powodów: po pierwsze, to doskonały przykład specyficznej metody twórczej Bykowa polegającej na świadomej hybrydyzacji konwencji utworu². Pisarz świadomie miesza gatunki literatury wysokiej i niskiej, posiłkuje się między innymi chwytami charakterystycznymi dla bajki magicznej, wprowadza elementy fantastyki.

Po drugie, zaznacza się w niej jeden z ulubionych motywów pisarstwa Bykowa: przekonanie o postępującej degradacji rosyjskiej państwowości destruktywnie wpływającej (jak słusznie podkreśla nawet jeden z niezbyt przychylnych pisarzowi recenzentów) na rosyjski charakter narodowy³. Bykow spogląda na swoją ojczyznę dwoiście – kocha ją, a jednocześnie nie znosi za uciążliwą, obezwładniającą i absurdalną proceduralno-biurokratyczną „radziecką” pedanterię, przejawiającą się w najmniej oczekiwanych momentach.

Połączenie tych dwóch wymienionych wcześniej elementów leży u podstaw zamysłu zarówno tej powieści, jak i potem całej trylogii. Punktem wyjścia jest realne i ważne w swoim czasie wydarzenie, które jednak z różnych powodów albo zostało zapomniane, albo do dziś niewyjaśnione. Wokół niego pisarz tworzy własną wizję – historię alterna-

² Jej źródła, jak podkreśla sam autor, wynikają ze specyficznego postrzegania podwójnej w swej istocie rzeczywistości rosyjskiej: równoległe z Rosją oficjalną, oswojoną, namacalną, przewidywalną, istnieje Rosja funkcjonująca na zasadach niepodlegających logicznemu wy tłumaczeniu, w której na równych prawach współistnieją mity i rzeczywistość, realność i fikcja. Co istotne, świat ten nie tyle egzystuje równoległe, co krzyżuje się nieustannie z rzeczywistym i proces ten jest przez Rosjan akceptowany, i uznany za normę. W jednym z wywiadów dotyczących premiery powieści *Sygnaly* Bykow mówi wprost, że jego pragnieniem jest pokazanie czytelnikowi Rosji „prostopadłej”, jak się wyraża, która istnieje pod powierzchnią oficjalnej. Wyjaśniając to określenie autor mówi:

Д.Б.: Нас волновала тема радиоэфира, заполненного сигналами, которые подлинная Россия подает откуда-то из небытия, из того пространства, где находится все настоящее: хорошие люди, настоящая экономика, настоящие власти. Ведь где-то все это есть, не может быть, чтобы в такой большой стране этого не было. Нам бы хотелось побудить читателя к тому, чтобы переткрыть Россию заново.

– Это параллельная реальность?

Д.Б.: Скорее перпендикулярная,

Ю. Складар, *Перпендикулярная реальность Дмитрия Быкова. Репортаж с презентации новой книги*, [w:] źródło elektroniczne: <http://chitaem-vmeste.ru/interviews/perpendikulyarnaya-realnost-dmitriya/> (10.11.2016).

³ А. Татаринков, *Роман „Сигналы”: либеральный китч Дмитрия Быкова*, [w:] źródło elektroniczne: <http://ru-bykov.livejournal.com/tag/„Сигналы”> (10.11.2016).

tywną, która jest pretekstem do pochylenia się nad kondycją Rosji i jej mieszkańców⁴.

W *Uniewinnieniu* Bykow sięga po temat czystek stalinowskich lat 30. XX wieku traktując go w charakterze jednego z klasycznych współczesnych „przeklętych problemów” Rosjan. Brak ostatecznego rozliczenia z bolesną przeszłością w połączeniu z pozostałym po komunizmie (a wciąż żywym w społeczeństwie rosyjskim) przekonaniem, że „Каждая советская вещь имела двойное дно”⁵ daje autorowi możliwość skonstruowania zaskakującej wizji, w której okres ten jest zaprezentowany w zupełnie nowym świetle. Czerwony Terror – to nie przejaw współczesnej formy eliminacjonizmu⁶, a świadome działanie, integralna część przemyślnego planu stworzenia „złotej kohorty” – oddziału żołnierzy „specnazu”, którzy dzięki swoim nadzwyczajnym zdolnościom i umiejętnościom zapewnią Rosji panowanie nad światem. Na tym tle Bykow prezentuje historię młodego historyka, Sławy Rogowa, wnuka jednej z ofiar stalinowskiego reżymu, którego prywatną misją życiową jest znalezienie racjonalnego wytłumaczenia sensu okrucieństw z przeszłości. W poszukiwaniu odpowiedzi na dręczące go pytania, bohater jedzie na Syberię, by w tajdze odnaleźć ślady zlokalizowanego w osadzie Czyste obozu dla represjonowanych, ale jego podróż kończy się tragicznie – bohater ginie w przepastnym bagnie. Śmierć ta ujawnia ba-

⁴ Niebagatelną rolę w tym procesie odgrywa także autorskie przekonanie o istotnej roli publicystyki w kontekście procesu rozwoju współczesnej prozy. Według autora to właśnie w niej należy szukać najbardziej interesujących i nośnych tematów. Bykow mówi:

публицистика – абсолютно необходимый современной прозе элемент, потому что его жаждет более молодое поколение. При этом чистая публицистика доходит не до всех. Чтобы быть понятной читателю, она должна быть растворена в необычном и ярком фабульном действии. Тогда у нее есть шанс достучаться до многих. Но когда публицистика надоедает, писатель вправе обходиться и без нее, и тогда у него получится книга, ориентированная на читателя старшего возраста,

Ю. Скляр, *Перпендикулярная реальность Дмитрия Быкова...*, op. cit., [w:] źródło elektroniczne: <http://chitaem-vmeste.ru/interviews/perpendikulyarnaya-realnost-dmitriya/> (10.11.2016).

⁵ Д. Быков, *Оправдание. Роман*, [w:] Idem, *Оправдание. Роман, Эвакуатор. Роман и стихи вокруг романа*, Москва 2006, s. 44. Wszystkie pozostałe cytaty według tego wydania. Strony podano w nawiasach.

⁶ Jak wskazuje Daniel Jonah Goldhagen, specyfika współczesnego eliminacjonizmu polega na tym, że większość masowych rzezi miała miejsce na terytorium kraju zamieszkiwanego i przez katów, i przez ofiary. Jeśli chodzi o Rosję,

masowe unicestwienie miało pomóc w narodzinach komunistycznego raju [...] ludobójstwo stało się niemal trwałym elementem polityki państwa: zaczęło się wkrótce po rosyjskiej rewolucji z roku 1917 i ciągnęło się aż do śmierci Stalina w roku 1953.

D. J. Goldhagen, *Wiek ludobójstwa*, tłum. M. Romanek, Kraków 2012, s. 64.

nalną prawdę o nim – obciążony dziedzicznie obłądem Rogow pada ofiarą własnej obsesji. Trywialna w swej istocie, choć niezwykle interesująco podana historia jest tylko pretekstem do uwypuklenia kolejnych, ukrytych pod powierzchnią oficjalnej wersji wydarzeń, płaszczyzn rosyjskiej rzeczywistości, albo (co wyraźnie sugeruje autor) rosyjskiego szaleństwa⁷.

Piętnaście lat później Bykow zdecydował się powrócić na Syberię i napisał we współautorstwie z dziennikarką i krytykiem literackim, Walerią Żarową⁸, powieść *Sygnaly* (*Сигналы*, 2013)⁹, utwór, który określił jako „трагикомический триллер-антиутопия с элементами социально-фантастической поэзии”¹⁰. U jego źródeł także leżało prawdziwe wydarzenie. Tym razem była to głośna przed czterema laty historia zagadkowej katastrofy lotniczej¹¹. Według oficjalnej wersji 11 czerwca 2012 roku pilotowany przez Hatiła Kaszapowa AN-2 z dwunastoma pasażerami na pokładzie wystartował z lotniska w Sierowie na Uralu, ale nigdy nie doleciał do celu. Poszukiwania samolotu-widma (jak go później nazwano w prasie) trwały prawie rok, by ostatecznie dzięki zbiegowi okoliczności zakończyć się 6 maja 2013 roku, kiedy to przy-padkowi myśliwi odkryli w odległości ośmiu kilometrów od Sierowa szczątki zaginionej maszyny oraz zwłoki jej pasażerów. Historia ta wydała się Bykowowi do tego stopnia absurdalna, że postanowił uczynić z niej kanwę swojej powieści¹². Oprócz tego w *Sygnalach* można znaleźć

⁷ Szerzej na temat powieści Dmitrija Bykowa *Uniewinnienie* zob.: A. Zywert, *Śladami „złotej kohorty”*. Dmitrij Bykow, „Uniewinnienie”, „Studia Rossica Posnaniensia” 2016, nr XLI, s. 263–273.

⁸ Валерия Жарова – петербургский журналист и критик. Работала в издательстве Александра Житинского „Геликон Плюс” и арт-клубе „Книги и кофе”, сотрудник еженедельника „Собеседник”, специализируется на темах, связанных с современной культурой. Публиковалась в журнале „Бельские просторы”, на сайтах OpenSpace, „Частный корреспондент” и в других онлайн и офлайн-изданиях”.

В. Владимирский, *Дмитрий Быков*, „Сигналы”, [w:] źródło elektroniczne: [HTTP://OLD.MIRF.RU/REVIEWS/REVIEW6395.HTM](http://OLD.MIRF.RU/REVIEWS/REVIEW6395.HTM) (10.11.2016).

⁹ Tłumaczenie tytułu moje – A. Z.

¹⁰ Ю. Скляр, *Перпендикулярная реальность Дмитрия Быкова...*, op. cit., [w:] źródło elektroniczne: <http://chitaem-vmeste.ru/interviews/perpendikulyarnaya-realnost-dmitriya/> (10.11.2016).

¹¹ Szerzej na ten temat zob. np. *Дело против пилота уральского „самолета-призрака” прекращено*, [w:] źródło elektroniczne: <https://ria.ru/incidents/20140307/998538728.html> (10.11.2016).

¹² W jednym z wywiadów autor wyjaśnia:

Познакомившись с этой историей, я вдруг осознал, что самолет на самом деле никуда не летал, да и вообще не существовал, ведь не может же такого быть, что обломков целого большого самолета не могли найти на точно известном небольшом кусочке

aluzje do innych niewyjaśnionych historii i zjawisk jak np. tajemnicza śmierć członków grupy Igora Diatłowa (tu: grupa Skorochodowa), opowieści o spotkaniach z yeti, czy też żyjących do dziś w leśnych ostępach mamutach, a także nawiązania do aktualnych, acz dyskusyjnych spraw jak np. działalność Jewgienija Rojzmana (kontrowersyjnego polityka, mera Jekatierynburga, założyciela fundacji Miasto Bez Narkotyków, który stał się prototypem postaci Jewgienija Ratmanowa), czy współczesne formy funkcjonowania rosyjskich sekt wyznaniowych.

Zarówno sposób konstrukcji utworu, jak i pozostałe elementy składające się na ostateczny kształt tekstu (motywy, chwytły, schematy) są bliźniaczo podobne do wykorzystanych w debiutanckim *Uniewinnieniu*, nie dziwi zatem fakt, że część recenzentów (jak np. Lew Daniłkin, czy Władimir Władimirski) potraktowało go (mimo sprzeciwu samego Bykowa¹³) albo jako przedłużenie, albo okrutną parodię poprzedniej powieści¹⁴.

Trudno zignorować te opinie, bo na pierwszy rzut oka widać, że już tytuł nowej powieści ma swoje źródło w jednym z epizodów *Uniewinnienia* – obserwując mieszkańców wioski głuchych, Rogow dochodzi do wniosku, że wymieniają oni między sobą tajne informacje („Тут не говорили, тут ловили сигналы” (106)). Analogiczne założenie leży u podstaw *Сигналов*: wychwycone przez bohatera, a potem zapisane na taś-

суши. Тогда я задался вопросом, кому и зачем нужно было раздувать всю эту шумиху? На этом самолете якобы летели члены некой прогрессивной партии, которых вдруг понадобилось предъявить верховному руководству. Поэтому и придумали, что все они улетели, и теперь их нельзя найти. Ситуация абсолютно абсурдна, но очень характерна для нашей действительности, потому мы и взяли ее в развитие,

Ю. Скляр, *Перпендикулярная реальность Дмитрия Быкова...*, op. cit., [w:] źródło elektroniczne: <http://chitaem-vmeste.ru/interviews/perpendikulyarnaya-realnost-dmitriya/> (10.11.2016).

¹³ В 1998 году вышел мой роман *Оправдание*, а в 2013 — *Сигналы*. В обоих романах представлен пересмотр взглядов на действительность. Хотя отсылки в *Сигналах* к *Оправданию* случайны. Мне кажется, что новая книга намного сильнее предыдущей, как и полагается быть более зрелому произведению, но поскольку все критики встречают каждый новый мой роман словами о моей деградации, то и противоположное мнение имеет право на существование.

Ibidem.

¹⁴ В. Владимирский, *Дмитрий Быков, „Сигналы”*, op. cit., [w:] źródło elektroniczne: [HTTP://OLD.MIRF.RU/REVIEWS/REVIEW6395.HTM](http://old.mirf.ru/reviews/review6395.htm) (10.11.2016); Л. Данилкин, *5 книг на 2 недели. История информации, ЖЗЛ Ивана Ефремова, новый Быков и другие. Каждые две недели Лев Данилкин выбирает самые интересные издания из только что вышедших*, [w:] źródło elektroniczne: <https://daily.afisha.ru/archive/vozduh/books/istoriya-informacii-zhzi-ivana-efremova-novyy-bykov-i-drugie/> (19.11.2016); Г. Аросев, *Саморазрушение пустоты. Параллели между двумя роуд-стори Дмитрия Быкова*, [w:] źródło elektroniczne: <http://ru-bykov.livejournal.com/tag/„Сигналы”> (28.11.2016).

mie sygnały funkcjonują tu w charakterze „taśm prawdy” wywołujących ciąg przyczynowo-skutkowy.

Kolejnym potwierdzeniem powinowactwa pomiędzy dwoma utworami jest motto *Sygnatów* – fragment z pierwszej i jednocześnie najsłynniejszej powieści Amosa Tutuoli, *Smakosz wina palmowego* (*The Palm-Wine Drinkard*, 1946, wyd. 1952) będącej zapisem na poły rzeczywistej, na poły magicznej podróży tytułowego Smakosza w poszukiwaniu swojego zmarłego winiarza. Obsesyjna chęć dotarcia do celu w połączeniu z niezwykłą determinacją bohatera przekłada się na charakter tej podróży. Wędrując przez świat i zaświaty Smakosz na swej drodze spotyka ludzi, zwierzęta, demony, a nawet bogów i duchy. Abstrakcyjność myślenia autora oraz specyficzny język i styl utworu sprawia, że zaciera się granica pomiędzy żywym i martwym, prawdziwym i iluzorycznym, a więc i możliwym i niemożliwym. Bykow wybiera ze *Smakosza* fragment o tajemniczym, owianym mroczną legendą mieście, z którego nie ma powrotu („дорога-то вела в Безвозвратный Город, и живые существа по ней не ходили, потому что если кто-нибудь попадал в этот город, то обратно он уже никогда не возвращался”¹⁵), a które w rzeczywistości okazuje się być zwykłą termitierą. Tajemnica, która okazuje się być mierzem, jest punktem wyjścia do *Sygnatów*.

Fabula jest prosta i zainicjowana analogiczną jak w pierwszym utworze sytuacją graniczną. Oto lekarz ortopeda (a prywatnie miłośnik krótkofalarstwa) Igor Sawieliew, mieszkaniec prowincjonalnego uralskiego miasteczka Pyszwa, pewnego razu wychwytuje dziwne sygnały. Najpierw słyszy zagadkowe, wypowiedziane kobiecym głosem błaganie o modlitwę („Отец, молись за меня!” (9)), a potem dziwny, komunikat o katastrofie lotniczej („Самолет упал. Пилот мертв, второй мертв. Еще двое ушли, не знаю, живы ли. Медведи вокруг. Атаман сказал, патронов больше не будет. Он видел, знает, он подтвердит. Охотники ушли за теми двумя. Пилот мертв. Ищите нас” (11–12)). Dochodzi do wniosku, że to muszą być sygnały z zaginionego kilka miesięcy wcześniej samolotu i postanawia działać – niezwłocznie organizuje ekipę ratowniczą i wyrusza na poszukiwanie ocalałych.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę, że choć perypetie związane z organizacją całej akcji w pewnych momentach do złudzenia przypominają epizody z powieści socrealistycznych (trudności ze strony władz, piętrzące się na każdym kroku przeszkody nie są w stanie zatrzymać bohatera i niezłomną w swojej determinacji jednostkę, która chce uratować znajdujących się w kryzysowej sytuacji członków kolektywu), to

¹⁵ Д. Быков, *Сигналы*, Москва 2013, s. 5. Wszystkie pozostałe cytaty pochodzą z tego źródła. Strony wskazano w nawiasach.

widać, że Bykow traktuje ten schemat ironicznie, wyraźnie dryfując w kierunku teorii spiskowych związanych z artefaktami technicznymi¹⁶. Ironia ta wypływa także ze świadomej dekonstrukcji modelu socrealistycznego bohatera i jest zauważalna w zarówno obrazie postaci Sawieliewa (znudzony życiem, niezadowolony z pracy, stroniący od ludzi samotnik-pasjonat krótkofalarstwa i niewyjaśnionych zjawisk – „он любил загадки высшего порядка: аномальные зоны, таинственные исчезновения туристических групп и одиноких странников, порталы и соседние миры” (9)), jak i pozostałych członków jego grupy. Jako że wszyscy oni są obdarzeni podobnymi cechami osobowości, stworzony przez Sawieliewa kolektyw jest *de facto* jego parodią, luźnym zbiorem skrajnych outsiderów połączonych wspólną chęcią ucieczki od społeczeństwa: student trzeciego roku Uniwersytetu Uralskiego Wala Piesienko, syn starszej siostry Sawieliewa – to pasjonat szamanizmu („Он специализировался на изучении местного фольклора [...] у него была даже идея, что племена верного Урала – последние хранители подлинной шаманской традиции” (45)), Dubniak, właściciel klubu „Первопроходцы” – to zapalony turysta, miłośnik samotnych wypraw, Tichonow – to niepokorny dziennikarz lokalnej gazety zwolniony z pracy za artykuł na podstawie doniesień Sawielewa. Jedyнным „normalnym” w tej grupie, jak go określa Sawieliew, ma być Losza Okuniew, blogger i społecznik, człowiek niezwykle wrażliwy na krzywdę ludzką, uczestnik wielu akcji charytatywnych.

Niestandardowa w odniesieniu do założeń socrealizmu jest także motywacja bohaterów. Misja ratownicza nie jest celem nadrzędnym, a pretekstem do realizacji własnych planów. Przykładowo, Sawieliew przede wszystkim chce uratować dziewczynę, w której się skrycie podkochuje, a przy okazji odkryć prawdę o tajemniczym locie („В мозгу Савельева роились версии одна причудливей другой: поиск выявил секретные результаты, или все чиновники погибли и это надо скрыть, или крушение было подстроено ФСБ и раскрылось по чистой случайности, благодаря его радиолюбительству, или пропавшее чиновничество чем-то провинилось, так что теперь и черт бы с ним” (21)),

¹⁶ Jak pisze Marta Habdas,

Teorie spiskowe są ściśle związane z różnego rodzaju artefaktami technicznymi. Z jednej strony są to nośniki danych: taśmy, dyski twarde, pamięci flash, z drugiej – narzędzia rejestrujące: podsłuchy, dyktafony, kamery [...] Oprócz technicznych artefaktów, które jednoznacznie można określić jako materialne, w owej sieci powiązań znajdują się także bardziej niejednoznaczne elementy – zapisane na nośnikach danych analogowe lub cyfrowe dane – „ślady”, które stają się dla nas uchwytnie dopiero dzięki różnego rodzaju interfejsom.

M. Habdas, *Taśmy prawdy – materialne oblicza teorii spiskowych*, „Czas Kultury” 2016, nr 2, s. 64.

Piesienko zdobyć interesujące materiały do badań, Tichonow udowodnić swoje kompetencje, a Dubniak skutecznie ukryć się przed ludźmi.

Analogicznie jak w debiutanckim utworze, także i w *Sygnalach* funkcję fabułowórczą spełnia postrzegany dwuwymiarowo motyw drogi oraz zintegrowany z nim motyw spotkania¹⁷. W klasycznej realistycznej realizacji tego motywu równolegle z realnym fizycznym przemieszczaniem się bohatera w czasie przestrzeni dokonuje się podróż metafizyczna skupiona na samopoznaniu i poszukiwaniu sensu własnego istnienia. W przypadku Bykowa prawidłowość ta ma zastosowanie tylko częściowo, bo niedookreślony jest zarówno cel wędrówki rzeczywistej, jak i metafizycznej. Są w tym znaczeniu bliscy postaciom buninowskim, czy potem pilniakowskim, u których przemożna, nagła i nieopanowana chęć działania miała swoje źródło w alogicznym czasami impulsie. Rację ma więc Bykow pisząc, że:

Русский человек собирается в путь неохотно и медленно [...] Зато когда инерционность преодолена и пошел он по маршруту, его уже не остановить. Русского человека вообще трудно остановить (51).

Realizacja motywu drogi w planie fabularnym przebiega podobnie jak w poprzednim utworze. Posiłkując się schematem budowy bajki magicznej Bykow ucieka się najpierw do motywu przejścia pomiędzy światami (bohaterowie opuszczają miasto i zagłębiają się w las-symbol innego świata) oraz spotkania pojmowanego także jako przeszkoda na drodze do celu. Nie bez znaczenia jest tu obecność (dokonującego się według typowo bajkowego schematu 2+1) potrojenia w połączeniu z podkreślającą siłę przekazu gradacją¹⁸. Grupa Sawieliewa przeżywa trzy spotkania: najpierw dociera do rządzonej twardą ręką przez bogatego filantropa-entuzjastę Ratmanowa osady Jeruzalem – modelowego przykładu oświeconego niewolnictwa, potem do wioski zamieszkałej przez społeczność pierwotną, by ostatecznie dotrzeć do tajemniczej fabryki, integralnej części zamkniętego miasta Pierow-60 – wzorcowego przykładu realizacji radzieckiej utopii. Przy tej okazji zwróćmy uwagę, że dochodzi

¹⁷ Jak pisze Janina Sałajczykowa,

Motyw drogi, podobnie jak i motyw spotkania, odgrywają istotną rolę kompozycyjną, ponieważ są to miejsca, pewne punkty w przestrzeni, w których może się dokonywać zawiązanie akcji powieściowej i dalsze jej rozwijanie. Motyw drogi [...] dynamizuje wydarzenia sferę utworu; może też uzyskiwać znaczenie przenośne czy nawet symboliczne. Droga [...] może przekształcać się z obrazów dosłownych w metaforę „drogi życia”, może wyrażać rozmaite sytuacje moralne i egzystencjalne.

J. Sałajczykowa, *Fabułowórcza funkcja motywu drogi w rosyjskiej prozie lat 1920–30-tych*, „Przegląd Rusycystyczny” 1993, z. 3–4 (63–64), s. 19.

¹⁸ O znaczeniu potrojenia w bajkach zob. np. W. Propp, *Nie tylko bajka*, wybór i tłum. D. Ulicka, Warszawa 2000, s. 125–128.

do zaburzenia klasycznego przebiegu motywu drogi. Tradycyjnie podróż rzeczywista współgra z podróżą metafizyczną i fizyczne dotarcie do celu jest tożsamy z osiągnięciem pełni samoświadomości przez bohatera. W powieści Bykowa mamy do czynienia ze sprzecznością: ruch do przodu jest równoważony przez ruch wsteczny (zagłębiając się coraz dalej w las bohaterowie jednocześnie niejako dosłownie cofają się w czasie – „крепостное право они уже видели, а дальше, в тайге, будет, вероятно, первобытно-общинный строй” (107)). W tym kontekście ani przeżywane przez bohaterów przygody, ani też spotkania z kolejnymi ludźmi nie ubogacają ich, nie przybliżają do rozwiązania zagadki, a odwrotnie – coraz bardziej rozczarowują, boleśnie uświadamiają daremność i absurdalność ich wysiłków, bo podobnie jak w pierwszej powieści, także i tu każda kolejna tajemnica okazuje się fikcją i oszustwem. W *Uniewinnieniu* każde Czyste rozczarowuje: pierwsze – tajemnicza osada milczących ludzi okazuje się wioską zamieszkałą przez głuchych, drugie – kolonia okrutnych sekciarzy to intratny projekt biznesowy, zaś trzecie po prostu zostało dawno opuszczone. Tę samą prawidłowość można obserwować w *Sygnalach*: bogacz Ratmanow w rzeczywistości tonie w długach, wioska ludzi pierwotnych/starożytnego plemienia Aria – to słono płatna forma rozrywki dla turystów, a w owianej mroczną tajemnicą fabryce od dawna nie realizuje się niczego, tym bardziej żadnych tajnych projektów.

Bykow i tym razem nie pozostawia wątpliwości – Rosja w dalszym ciągu jest przestrzenią ekspansji symulakrycznej rzeczywistości opartej na odziedziczonym po poprzedniej epoce komunistyczno-wojennym modelu pracy¹⁹, co doprowadza ten kraj do sytuacji ślepego zaułka, w którym wszystko stoi kręcąc się wokół własnej osi. Przykładem może służyć choćby opis Pierowa-60, modelowego miasta rodem z powieści produkcyjnej²⁰:

¹⁹ Jak pisze Rafał Imos, w modelu tym

nie chodziło o dobrobyt w potocznym tego słowa znaczeniu, ani nawet o polepszenie warunków życia. Chodziło o budowanie, zaangażowanie zaś nie miało nic wspólnego z interesownym konsumpcjonizmem. Nie po to doganiano Zachód, by stworzyć podobne lub lepsze warunki socjalne, lecz by prześcignąć, dowieść przewagi doktrynalnych rozwiązań.

R. Imos, *Wiara człowieka radzieckiego*, Kraków 2006, s. 275.

²⁰ W jednym ze swoich wykładów na temat historii, funkcji i podstawowych koncepcji powieści produkcyjnej Bykow zwraca uwagę właśnie na problem pracy nastawionej nie na wytworzenie konkretnego produktu materialnego, a przemodelowanie społeczeństwa. Bykow mówi:

Советский производственный роман выдвинул новую идею, прежде всего количественную. Человек это то что он сделал, то что он наработал. Человек это то, кого он убил в случае войны, потому что это тоже своего рода производство. И то количество стали, угля, деревянных стульев и прочего, которое он успел наработать за сутки.

Всякий завод производит сам себя [...] Этот завод производит людей, которые при нем работают, институт, который при нем что-то выдумывает, школу [...] и вообще город, который вокруг всего этого нарастает. А больше никакой завод ничего не может произвести (219–220),

które jest w swej istocie bezpośrednim przedłużeniem bykowowskich obserwacji zaprezentowanych w *Uniewinnieniu* („...дома строят просто так [...]. Их строят, чтобы строить, как и их мучили, чтобы мучить, а вовсе не для того, чтобы они в чем-то признались. Результат перестал быть важен давно — главенствовал процесс” (87)).

Stąd, co zauważa także Lew Daniłkin, charakterystyczną cechą bykowowskich bohaterów jest chęć ucieczki od wrogiej, nieznośnie przytłaczającej i nudnej rzeczywistości w poszukiwaniu wolności i autentyzmu²¹. Niestety, jak podkreśla Wasilij Władymirski, „Это-то и есть наша национальная идея: в России, где ни копнешь, непременно натыкаешься на скрытое, потаенное, на то, о чем лучше не знать — здоровее будешь”²². Nie warto kopać w przeszłości, bo może się ona okazać rozczarowująca, sugeruje Bykow i przypieczętowuje tę tezę boleśnie banalnym finałem wyjaśniającym całą historię: nie było żadnej katastrofy, ani nawet partii, której członkowie mieli być na pokładzie feralnego AN-2. Nie istniała także ukochana Sawieliewa, Marina Liebie-diewa, której fotografię ten ostatni chroni jak relikwię („Фотография твоя — это верхняя половина Анджелины Джоли и нижняя половина Скарлетт Йоханссон [...]. У нас таких делают за полчаса, а в черно-белом варианте вообще не разберешь” (311)). Wszystko było tylko polityczną zagrywką obliczoną na efekt marketingowy.

Nieco przewrotne, utrzymane w ironicznym tonie, ale za to tym razem pozbawione złośliwej satysfakcji jest wyjaśnienie dotyczące tajemnic niezwiązanych z działalnością człowieka. Przykładem jest historia

Довольно жуткая философия, но довольно естественная для государства, которое сняло вопрос о смысле жизни [...] Главная мысль советского производственного романа — всякий завод производит сам себя. Он производит Нового Человека [...] Человек может долго смотреть на чужую работу, но совершенно не может долго о ней читать. Поэтому Мариэтта Шагинян в своих дневниках замечательно догадалась, что труд должен быть подан как игровой процесс. Или — возьмем шире — как процесс соревнования. И в результате главной темой романов тридцатых годов становится лихорадочное, безумное социалистическое соревнование”.

Д. Быков, *Русский производственный роман (Открытый урок с Дмитрием Быковым)*, [w:] źródło elektroniczne: <https://www.youtube.com/watch?v=58Y2rFFotr8> (28.11.2016).

²¹ Л. Данилкин, *Вечное возвращение в „советский Египет”*, [w:] źródło elektroniczne: <http://ru-bykov.livejournal.com/tag/„Сигналы”> (28.11.2016).

²² В. Владимирский, *Дмитрий Быков, „Сигналы”*, op. cit., [w:] źródło elektroniczne: [HTTP://OLD.MIRF.RU/REVIEWS/REVIEW6395.HTM](http://OLD.MIRF.RU/REVIEWS/REVIEW6395.HTM) (10.11.2016).

żyjącego w tajdze yeti, który przez jakiś czas mieszkał z miejscową dziewczyną. Ta nieprawdopodobna w swej istocie i niepozbawiona elementów humorystycznych (jak choćby odpowiedź na pytanie: dlaczego do tej pory nikomu nie udało się sfotografować yeti? Ponieważ bateria telefonu komórkowego rozładowuje się po pięciu dniach, a yeti zwykle przychodzą dopiero szóstego) historia nie jest, jak mogłoby się wydawać na pierwszy rzut oka, podnoszącym atrakcyjność fabuły ozdobnikiem, a integralną częścią autorskiej wizji Rosji jako kraju, w którym można być pewnym tylko rzeczy niemożliwych. Znacząca w tym kontekście jest ostatnia scena rozgrywająca się w tajdze, w której Bykow prezentuje konglomerat najpopularniejszych popkulturowych niesamowitości funkcjonujących w potocznej świadomości społecznej. Kiedy członkowie grupy Sawieliewa docierają już na skraj lasu i orientują się, że brakuje jednego z nich – Dubniaka, nagle widzą scenę, która jest kwintesencją fantastyczności i myślenia kategoriami mitycznymi: oto leśną drogą kroczą ramię w ramię z Dubniakiem na plecach²³ i mamut, a drogę oświetla im promień ze statku UFO:

Йети и мамонт шли, как будто так и положено от века [...]. Желтоватый закат кротко угасал над ними, и ничего на свете не было гармоничней этой картины – йети с Дубняком на плече, мамонт, трусивший рядом, и тарелка наверху. Всего этого не могло быть по отдельности, но вместе они образовали единственно возможный образ России, где все очевидности лгали, и только несбыточности были абсолютно надежны (307).

Skumulowanie w jednym obrazie najpopularniejszych ikon tzw. kultury konspiracji²⁴ oraz obiektów zainteresowania badaczy zjawisk paranormalnych, ufologów i krypto zoologów – to z jednej strony jakby „rewers procesu emancypacji”, czyli sytuacja, w której człowiek, któremu odebrano kontrolę nad historią „podejmuje próbę odzyskania su-

²³ Można tu zaryzykować tezę, że porwanie bohatera przez yeti (niezależnie od faktu jego zgody na takie działanie) można kwalifikować jako luźne nawiązanie do charakterystycznego dla bajki magicznej motywu smoka-porywacza, zwłaszcza w kontekście ustaleń Władimira Proppa, który po pierwsze zaznacza, że smok nie jest jedynym porywaczem (w tym charakterze może występować między innymi Nieśmiertelny Kościej, ptak, wiatr, a nawet (w późniejszych wersjach bajek) czart, albo nieczysty duch i lista ta nie jest zamknięta) oraz, że odstępstwo od kanonu postaci porywacza stanowi „efekt dalszej deformacji zachodzącej pod wpływem współczesnych bajarzowi wierzeń religijnych” (W. Propp, *Historyczne korzenie bajki magicznej*, tłum. J. Chmielewski, Warszawa 2003, s. 240).

²⁴ Pojęcie wprowadzone przez kulturoznawcę Petera Knighta. Zob. P. Knight, *Kultura konspiracji*, [w:] *Struktura teorii spiskowych. Antologia*, pod red. F. Czecha, Kraków 2014, s. 169–198.

biektywnego poczucia podmiotowej sprawczości²⁵ i skłania się ku modelowi alternatywnej w stosunku do oficjalnej, wizji rzeczywistości²⁶.

Z drugiej, to utrzymane w romantyczno-symbolicznym stylu swoiste „pożegnanie z tajemnicą” – to *de facto* kumulacja gwałtownej reakcji na wszechogarniającą pustkę, „metafizyczna rozpacz” w obliczu ekspansji symulaków rzeczywistości²⁷. Rosja, niestety, się nie zmieniła i wciąż zaludniają ją zmęczeni, znudzeni i „zbędni” samotnicy, którzy (jak mówi Wasia Piesienko) nie mają gdzie się podziać („В каком-то смысле сейчас всем деваться некуда” (88)). Wydaje się, że w tym świecie pozbawionym jasnych i konkretnych punktów orientacyjnych pozostaje im tylko powtórzyć (choć już w teoretycznie zupełnie innych warunkach) za bohaterem platonowskiego *Wykopu* (Котлован, 1929–1930): „Poszedłbym, ale nie mam gdzie”²⁸, ale Bykow tym razem jest mniej radykalny, niż w *Uniewinnieniu*. Nie skazuje bohaterów na śmierć (nieważne, psychiczną, czy także fizyczną), a daje im niczym bułhakowski Woland, spokój wewnętrzny w postaci sensu życia. Z epilogu *Sygnatów* dowiadujemy się, że wszyscy osiągnęli to, czego podświadomie zawsze pragnęli. Siawieliew ożenił się z Daszą Antipową, była „dziewczyną” yeti, pogodził się (a nawet z czasem ucieszył) z faktem, że nie jest ona jego

²⁵ J. Molina, *Spiskowa dialektyka Oświecenia*, „Czas Kultury” 2016, nr 2, s. 50.

²⁶ Na aspekt kontroli nad własnym życiem w kontekście źródeł atrakcyjności teorii spiskowych zwraca uwagę także Krystyna Skarżyńska:

Atrakcyjność teorii spiskowych bierze się stąd, że zaspokajają one pewne ważne potrzeby człowieka – przede wszystkim dają poczucie sprawowania kontroli nad własnym życiem, a może i otaczającą nas rzeczywistością. Teorie spiskowe rodzą się jako odpowiedź na mocno nas dotykające zdarzenia, których zazwyczaj nie można w jednoznaczny, prosty i pełny sposób wyjaśnić. Część z nas – a może nawet i większość – źle toleruje niejasność, nie godzi się na wyjaśnienia w rodzaju: prawdopodobnie było tak, ale istnieje też możliwość, że mogło być całkiem inaczej. Gdy wydarzenia są dla nas negatywne, staramy się wtedy nie tyle szukać racjonalnej odpowiedzi, dlaczego dana sytuacja miała miejsce i jakie były jej przyczyny, ile raczej zainteresowani jesteśmy szukaniem osób odpowiedzialnych lub winnych. Potrzeba znalezienia winnych uruchamia inny tryb myślenia: tu nie ma miejsca na przypadki, zbiegi okoliczności, nieprzewidziane sploty i zwroty zdarzeń. Tu diagnoza jest natychmiastowa: to nie był przypadek ani wypadek – to był zamach, zaplanowane morderstwo, celowe działanie na szkodę x lub y etc. A skoro tak, trzeba szukać sprawcy, którego można osądzić i ukarać.

K. Skarżyńska, K. Jabłońska, J. Sosnowski, *Bin Laden żyje, chociaż jest martwy. Rozmowa*, „Więź” 2015, nr 3, s. 194.

²⁷ U źródeł tej rozpacz, jak twierdzi Jean Baudrillard, leży wrażenie, że

obrazy nie ukrywają niczego i że w sumie nie są obrazami, których status określa model oryginalny, ale jedynie doskonałymi symulakrami ustawicznie promieniującymi swoim własnym urokiem.

J. Baudrillard, *Precesja symulaków*, tłum. T. Komendant, [w:] *Postmodernizm. Antologia przekładów*, pod red. R. Nycza, Kraków 1998, s. 179.

²⁸ A. Platonow, *Wykop*, tłum. A. Drawicz, Warszawa 1990, s. 10.

ukochaną Mariną i odnalazł zadowolenie w spokojnym życiu rodzinnym, Wasia Piesienko wrócił na uniwersytet, ale poważnie planuje przeprowadzkę do Pierowa-60, społecznik Okuniew aktywnie włączył się tworzenie partii Prawdziwa Rosja, a Tichonow wrócił do dziennikarstwa. Także i Dubniak osiągnął wreszcie szczęście – skutecznie zniknął wszystkim z oczu i stał się kolejną legendą Rosji („Дубняка больше никто не видел и вряд ли увидит, хотя не исключено, что лет через тридцать он выйдет к туристам [...] и расскажет немало удивительного” (314)).

Reasumując, choć autor zapewnia, że podobieństwo pomiędzy oboma utworami jest czysto przypadkowe, ciężko tego nie uznać za kokieteryę głównie dlatego, że (co słusznie podkreśla także Grigorij Arosiew) „в обеих книгах проводится одна и та же ключевая мысль: жизнь совершенно бесполезна, она существует ради самовоспроизводства”²⁹ i już choćby z tego powodu traktować je jako dylogię. Trudno jednocześnie odmówić autorowi racji, gdy ten ostatni ocenia *Sygnały* wyżej, niż *Uniewinnienie*³⁰. Ta swego rodzaju ponowna, jak mówi Bykow, „inventaryzacja kraju” jest o wiele barwniejsza i bardziej nasycona sensami naddanymi. O ile wcześniej autor skupił się na konkretnym wąskim problemie – alternatywnej wersji przyczyn, przebiegu i skutków stalinowskich represji³¹, teraz spojrział szerzej i poruszył kwestię sprzeciwu wobec zastanej rzeczywistości i uporu w dążeniu do celu w kontekście (obciążonej w znacznym stopniu także „radzieckością”) mentalności współczesnego Rosjanina³². Strategia ta znajduje swoje odbicie w kon-

²⁹ Г. Аросев, *Саморазрушение пустоты. Параллели между двумя роуд-стории Дмитрия Быкова*, [w:] źródło elektroniczne: <http://ru-bykov.livejournal.com/tag/„Сигналы”> (28.11.2016).

³⁰ Bykow wyjaśnia:

В 1998 году вышел мой роман *Оправдание*, а в 2013 – *Сигналы*. В обоих романах представлен пересмотр взглядов на действительность. Хотя отсылки в *Сигналах* к *Оправданию* случайны. Мне кажется, что новая книга намного сильнее предыдущей, как и предполагается быть более зрелому произведению,

Ю. Скляр, *Перпендикулярная реальность Дмитрия Быкова...*, op. cit., [w:] źródło elektroniczne: <http://chitaem-vmeste.ru/interviews/perpendikulyarnaya-realnost-dmitriya/> (10.11.2016).

³¹ Odbiło się to także na konwencji Uniewinnienia i potem całej trylogii „O”. Tamte powieści, jak słusznie zauważa Aleksiej Kołobrodow, były „классическими русскими «толстыми» романами (а в обиходу русского и классического ныне входят и модернизм, и постмодерн...)”. А. Колобродов, *Нераспознанные „Сигналы”. Отвлечение к домашнему зверю: случаи Дмитрия Быкова*, [w:] źródło elektroniczne: <http://svpressa.ru/culture/article/79974/> (20.11.2016).

³² Na ten sam aspekt zwraca uwagę Grigorij Arosiew. Zob. Г. Аросев, *Саморазрушение пустоты. Параллели между двумя роуд-стории Дмитрия Быкова*, [w:] źródło elektroniczne: <http://ru-bykov.livejournal.com/tag/„Сигналы”> (28.11.2016).

strukcji powieści. Balansując pomiędzy gatunkami (między innymi thriller, powieść przygodowa, pedagogiczna, antyutopia, opera mydlana, powieść miłosna, bajka magiczna) i wykorzystując co jaskrawsze elementy z teorii spiskowych, Bykow potrafi zarówno przestraszyć, rozśmieszyć, zasmucić, jak i skłonić do zadumy. Piętnaście lat później pisarz jeszcze dobitniej podkreśla, że jedynym ratunkiem przed przytłaczającą w swej absurdalności rosyjską rzeczywistością jest usunięcie się z niej (obojętnie gdzie, nawet w łapy yeti). W tym ujęciu autorska „podróż powtórzona” jest jeszcze dramatyczniejsza, bo pokazuje, że w dalszym ciągu ani w sposobie funkcjonowania Rosji, ani też w mentalności jej mieszkańców nie zaszły żadne pozytywne jakościowe zmiany i jedyne, co pozostaje, to uzbroić się w cierpliwość i poczekać „пока все это самоорганизуется” (284).

Bibliografia

- Baudrillard J., *Precesja symulakrów*, tłum. T. Komendant, [w:] *Postmodernizm. Antologia przekładów*, pod red. R. Nycza, Kraków 1998, s. 175–189.
- Goldhagen D. J., *Wiek ludobójstwa*, tłum. M. Romanek, Kraków 2012.
- Habdas M., *Taśmy prawdy – materialne oblicza teorii spiskowych*, „Czas Kultury” 2016, nr 2, s. 64–69.
- Imos R., *Wiara człowieka radzieckiego*, Kraków 2006.
- Knight P., *Kultura konspiracji*, [w:] *Struktura teorii spiskowych. Antologia*, pod red. F. Czecha, Kraków 2014, s. 169–198.
- Płatonow A., *Wykop*, tłum. A. Drawicz, Warszawa 1990.
- Propp W., *Nie tylko bajka*, wybór i tłum. D. Ulicka, Warszawa 2000.
- Propp W., *Historyczne korzenie bajki magicznej*, tłum. J. Chmielewski, Warszawa 2003.
- Sałajczykowa J., *Fabulotwórcza funkcja motywu drogi w rosyjskiej prozie lat 1920–30-tych*, „Przegląd Ruscystyczny” 1993, z. 3–4 (63–64), s. 19–27.
- Skarżyńska K., Jabłońska K., Sosnowski J., *Bin Laden żyje, chociaż jest martwy. Rozmowa*, „Więź” 2015, nr 3, s. 194–203.
- Zywert A., *Śladami „złotej kohorty”. Dmitrij Bykow, „Uniewinnienie”, „Studia Rossica Posnaniensia” 2016, nr XXI, s. 263–273.*
- Аросев Г., *Саморазрушение пустоты. Параллели между двумя роуд-стори Дмитрия Быкова*, [w:] źródło elektroniczne: <http://ru-bykov.livejournal.com/tag/„Сигналы”> (28.11.2016).
- Быков Д., *Оправдание. Роман*, [w:] Idem, *Оправдание. Роман, Эвакуатор. Роман и стихи вокруг романа*, Москва 2006.
- Быков Д., *Русский оборотень*, [w:] źródło elektroniczne: <http://mreadz.com/read-124103> (11.11.2016).
- Быков Д., *Русский производственный роман (Открытый урок с Дмитрием Быковым)*, [w:] źródło elektroniczne: <https://www.youtube.com/watch?v=58Y2rFFotr8> (28.11.2016).

- Быков Д., *Сигналы*, Москва 2013.
- Владимирский В., *Дмитрий Быков, „Сигналы”*, [w:] źródło elektroniczne: [HTTP://OLD.MIRF.RU/REVIEWS/REVIEW6395.HTM](http://old.mirf.ru/reviews/review6395.htm) (10.11.2016).
- Данилкин Л., *Вечное возвращение в „советский Египет”*, [w:] źródło elektroniczne: <http://ru-bykov.livejournal.com/tag/„Сигналы”> (10.11.2016).
- Данилкин Л., *Главные книги. И. Бояшов, Д. Быков, Э. Лимонов, А. Григоренко*, [w:] źródło elektroniczne: <http://premiogorky.com/books/navigator-new-books/lev-danilkin/95> (10.11.2016).
- Данилкин Л., *5 книг на 2 недели. История информации, ЖЗЛ Ивана Ефремова, новый Быков и другие. Каждые две недели Лев Данилкин выбирает самые интересные издания из только что вышедших*, [w:] źródło elektroniczne: <https://daily.afisha.ru/archive/vozduh/books/istoriya-informacii-zhzh-ivana-efremova-novyuy-bykov-i-drugie/> (19.11.2016).
- Дело против пилота уральского „самолета-призрака” прекращено*, [w:] źródło elektroniczne: <https://ria.ru/incidents/20140307/998538728.html> (10.11.2016).
- Колобродов А., *Нераспознанные „Сигналы”. Отвлечение к домашнему зверю: случаи Дмитрия Быкова*, [w:] źródło elektroniczne: <http://svpressa.ru/culture/article/79974/> (20.11.2016).
- Скляр Ю., *Перпендикулярная реальность Дмитрия Быкова. Репортаж с презентации новой книги*, [w:] źródło elektroniczne: <http://chitaem-vmeste.ru/interviews/perpendikulyarnaya-realnost-dmitriya/> (10.11.2016).
- Татаринов А., *Роман „Сигналы”: либеральный китч Дмитрия Быкова*, [w:] źródło elektroniczne: <http://ru-bykov.livejournal.com/tag/„Сигналы”> (10.11.2016).

